

Matuska Márton: Lefejezve, kiszolgáltatottan

Az embervesztesség és a vezetők elvesztése a Délvidéken

Kezd lassan terjedni annak ismerete, mi történt velünk, Délvidéken élő magyarokkal, amikor Tito, a nagynevű jugoszláv kommunista vezér, marsall, később államfő is – Tamási Áron szavait idézve –, kezelésbe vett bennünket a második világháború utolsó hónapjaiban. Ezer- és tízezer számra irtottak bennünket, megközelítőleg százezer nemzettársunkat pedig elüldöztek innen. A valamivel később, Csehszlovákiából kiebrudalt honfitársaink sorsát Janics Kálmán még 1979-ben megírta, a titói Jugoszláviában velünk történeletről azonban csak bő évtizeddel később tudtunk szólni.

A délvidéki magyarirtás több szinten hatott ránk, a nemzeti tragédiát átélte helybeli magyarokra. Röviden szólva azt mondhatjuk, hogy megirtítottak bennünket, s ezt fogalmazzuk meg először, amikor tehetjük, 1990 óta, s tesszük még mai is, mert az alapos tényfeltárás még várat magára. A megirtítás azonban azzal is járt, hogy elsősorban a vezetőinket tüntették el közülünk, mégpedig – alapos munkát végezve – megfosztottak bennünket politikai, szellemi és lelki vezetőinktől egyaránt. Erre a körülményre figyelve még nem készült az eseményekről tudományos elemzés. Jelen tanulmány sem az, csupán felveti annak vonatkozásait, mivel jár egy népcsoportra, ha megfosztják vezetőitől. Kiszolgáltatottá válik.

A kiszolgáltatottság érzését egyébként, még a vérengzés kezdete előtt a nagyhatalmak magatartása alapozta meg. E magatartás mibenlétét – azt ugyanis, hogy a Nyugat nem tart igényt Magyarország sorsának befolyásolására – valójában a magyar tömegek, de még a politikusok sem ismerték, annál inkább tapasztalhatták a Szövetségesek magyarországi viselkedésén. A magyar társadalom – ideértve a Délvidéket is – ugyanis szinte mindent megtett volna annak érdekében, hogy az országot kivonják a szovjet befolyás alól, erre föl már 1944 nyarától egyre bizonyosabbá vált, hogy éppen ez fog bekövetkezni. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, amely a nagyhatalmak döntését juttatta érvényre Magyarország területén minden úgy történt, ahogyan a Szovjetunió képviselője akarta. Abban az időben még úgy látszott, hogy a világban Tito Sztálinnak a leghűbb és legbefolyásosabb, mindezeket túl pedig igen erős szövetségese. A délszláv állam kommunista vezetője tehát Magyarországgal szemben szinte minden akaratát véghezvitte bizottság munkáját irányító szovjet képviselő segítségével. A Nyugat csak ott fordult szembe Titóval, ahol Sztálin is. Nevezetesen nem hagyták, hogy Tito Magyarországgal szemben területi igényeket érvényesítsen. Mert ugyanis neki voltak ilyen igényei, de elég hamar megbizonyosodott, hogy ilyen fajta szándékát nem fogja tudni megvalósítani. Ezért hivatalosan nem is nyújtotta be ilyen igényét. De hogy voltak, arra példa az, hogy a hadseregének magyar egységét, a Petőfi Brigád néven ismertté vált magyar dandárt Magyarország területén hozta létre 1944 utolsó napján.

1944 októberében a Délvidéken, a magyarok által legsűrűbben lakott részeken Tito katonai közigazgatás bevezetését rendelte el. Ennek határai kiterjedtek a bánsági, bácskai és a drávaszögi részekre. Lényegében ekkor kezdődött a magyarok irtása és táborokba zárása. Közben a propaganda harsogta, hogy eljött a felszabadulás pillanata. A „felszabadítók” a magyarok által lakott helységekből utcáról utcára járva gyűjtötték össze a számukra nemkívánatos elemeket, magyarokat, és ezerszámra likvidálták őket. Csupán jelezzük, a németek sorsa sokkal gyászosabb lett, de velük mi legfeljebb csak érintőlegesen foglalkozunk, amikor a magunk sérelmeinket emlegetjük. Tito és emberei a kivégzetteket háborús bűnössé nyilvánították, s e minősítés alapján vagyoniukat elkobozták.

A magyarok a vérengzés dandárjának tartamára hivatalosan ki voltak tiltva a hatalomból. Október közepétől az év végéig lezajlott a tömegirtás zöme. December elsején Ivan Rukavina, a katonai közigazgatás egyszemélyes felelőse kiadott ugyan egy rendeletet, amelyben már – ellentmondva korábbi rendeleteinek lényegével, azzal nevezetesen, hogy a közigazgatás területén szavatolni kell a délszláv dominanciát – a délvidéki magyarok egyenrangúságát emlegette, ennek ellenére az üldöztetés, a tömegkivégzés, sőt egész falvak magyarságának kiebrudalása, táborba zárása, teljes jogfosztottságának meghirdetése még ezután történt meg. A rendelet ugyanis, bár igen

szigorúnak tűnt, nem lépett életbe mindenütt nyomban a kihirdetése után, azon egyszerű oknál fogva, hogy a szerb lakosság egyszerűen nem tudott leállni a szomszédjában élő magyarok irtásával, hiszen az addig lejátszódott mézszárlások miatt örök ellenséggé tették magukat, s kimondták, hogy soha többé nem tudnak együtt élni a magyarokkal. Már azért is így volt ez, mert a kivégzettek vagyonát a helybeli szerbek szinte azon nyomban elbitorolták, ha a viszonyt valami csoda folytán sikerült volna rendezni, akkor a vagyont is vissza kellett volna adni. Ezen felül a vezető fegyveresek és titkosrendőrségi egységek be akarták fejezni amit elkezdtek, s szándékuk megvalósítása érdekében esetenként még szembe is fordultak a felsőbb parancsnokokkal.

A tömegirtás szinte kötelezően általános rablással is járt. A megfélemlített lakosság kénytelen volt eltérni, hogy a házról házra járó fegyveres különítményesek az utcán, szintén fegyveres kíséreléssel járó fogatos kocsira dobálják fel a házakban talált értékeket. Mint jeleztük fentebb, ennél sokkal rosszabbul jártak természetesen a kivégzettek hozzátartozói, akiktől elvileg mindent el lehetett kobozni. Legrosszabbul pedig azon helységek magyarjai jártak, akiket máról holnapra mindenüktől megfosztva örök időkre kitiltottak nem csak ingatlanjaikból, hanem lakóhelyükről is.

A magyar lakosság tehát több ok miatt hirtelen megcsappant e tájon, a maradék pedig számarányához képest jelentéktelen arányban részesült az új hatalomból. A vérengzés kezdetén, központi utasításra a magyarokat formálisan is kitiltották a hatalomból. Mindezt követte az elűdözés az ország területéről. Figyelembe kell venni még azt a körülményt is, hogy ez a folyamat az után következett be, hogy sok férfit már korábban bevonultattak valamelyik hadseregbe, ahol igen sokan örökre elvesztek, mások pedig fogságba estek. A nagyobb arányú vérveszteség utolsó epizódja volt az a sorozás, amelyet önkéntesek toborzása néven, valójában pedig agyafúrt kényszerítésekkel a Petőfi Brigádba hajtották férfiak százait és ezreit. Ők a háború utolsó csatározásaiban vettek részt, amely köztudottan a legnagyobb embervesztéssel járt.

A vezetők elvesztése

A Délvidék magyarsága a trianoni békeszerződés hatálybalépése után éppen olyan magára hagyatottá vált, mint a többi elcsatolt részeké. Sőt! Erdélyben és a Felvidéken ott éltek az évszázados hagyományokkal rendelkező, gazdag nemesek, hatalmas történelmi háttérrel, az ugyancsak évszázadok során létrejött gazdasági vállalkozások. Ott volt az erős polgári réteg, művelt tudósok, neves írók és más művészek. Ezzel szemben az egész Délvidéket csak az 1699-es karlócai békeszerződés után kezdte belakni a keresztény lakosság. A telepítések kezdetén a magyarok még nem is jöhettek erre a tájra. Csupán az 1867-es kiegyezés után indult meg a Délvidék igazi integrálása a magyar állami jogrendbe. Erről a tájról nem nevelődhetett ki olyan országos politikus, aki a magyar kormány élén meghatározta volna szülővidéke és Magyarország sorsát. Erdély és a Felvidék számtalan ilyen politikai vezetőt adott Magyarországnak a XX. században is. A két háború közötti időben a Délvidék legbefolyásosabb politikusai nem a nemesek, grófok, bárók közül kerültek ki, hiszen ilyenek csak mutatóban éltek e tájon, hanem a viszonylag jó módú kevés bankár, ügyvéd, gyáros, vállalkozó, földbirtokos. A hangadó vezetők mellé felsorakoztak a gazdag parasztok és iparosok, ők nőttek fel vezető politikussá, valamint a politikával kényszerűségből foglalkozó képzett papok. Dúsgazdag ember alig akadt közöttük. Az élelemben közmondásszerűen gazdag vidéknek és az itt, a földet a szó szoros értelemben túró embereknek volt köszönhető, hogy az 1918 után létrejött délszláv államnak ez volt az egyik leggazdagabb és legfejlettebb része. Nem mellékes, hogy a táplálék bőségét az itteni lakosság tetemes része nem élvezhette, s hogy – a bécsi telepítéspolitika következtében – az itteni magyarok nem a jobb módúak közé tartoztak. Inkább az elmagyarosodott németek, szerbek és zsidók képezték az itteni jómódú magyarok rétegét, mint maguk az itt élő magyarok.

Ők, a vezetők váltak 1944 végén a leginkább üldözöttekké. Már nyomban 1918 után is közülük menekültek el a legtöbben. Az akkori földbirtokosainktól hatalmas területeket koboztak el, amelyekre szláv népeket telepítettek. A két háború közötti időben, a jogfosztottság miatti ellenállás során nevelődtek a vezető politikusaink. Nemzetközi hírnévre tettek szert, Magyarországgal sikeresen kiépítették kapcsolataikat.

Mi történt a vezetőkkel?

A közeledő kommunizmus elől a legtöbben elmenekültek. A maradék nagy részét kivégezték. A kivégzettek között elsősorban Deák Leót kell említeni, aki a két háború közötti időben több más ügyvédtársával együtt vagy harminc beadvánnyal fordult a genfi székhelyű Népszövetséghez, amely beadványokkal az itteni magyarok jogsérelmeit kísérelte meg orvosoltatni. A világszervezet azonban még csak nem is reagált folyamodványaira. A Bácska visszacsatolása után ő lett a megyei főispán s ezt a tisztségét Magyarország 1944. április 19-én bekövetkezett német megszállásáig tölthette be. Akkor helyébe a tőle szélsőségesebb Fernbach Péter került e posztra. Ennek ellenére szinte ugyanaz lett a sorsa mindkettőjüknek. Deákot 1945-ben egy koncepciós perben halálra ítélték és kivégezték, Fernbach Péter pedig eltűnt a vizsgálószervek kezei között e per előkészítése során.

A titói rezsim politikusai között talán egyetlen egy sem akad, aki a két háború között is az itteni magyarság kiemelkedő vezetője lett volna. Volt ugyan meglehetősen befolyásos politikusunk, mint például Kek Zsigmond, a lapalapító korábbi református lelkész, meg a szürke eminenciás Sóti Pál – ez utóbbi nélkül szinte egyetlen itteni magyarból sem lehetett kiemelkedő politikai vezető – de amikor komoly kérdésekben – például a Tito-Sztálin vitában, vagy Titónak a személyes hatalmáért folytatott küzdelmében – szembe fordultak nagy vezérükkel, mind a ketten tragikusan elbuktak. Kek még 1948-ban, és ő a hírhedt Goli otok rabszigeten vezekelt vagy öt esztendőn át. Szabadulása után soha többé nem jelenhetett meg a neve nyomtatásban. Nyelvi tanulmányaival hatalmas tekintélyt vívott ki magának a teljes magyar nyelvterületen, de ezeket Kossa János néven publikálta. Sóti pedig 1971-ben bukott meg, amikor azt vágta szemébe a már öreg Titónak, hogy személyes hatalma megtartását elébe helyezi az ország sorsának. Őt ugyan nem zárták be, de minden hatalmától megfosztva szinte elfeledetten élte le hátralévő mintegy két évtizedét. Pedig ő csakugyan hatalmasságnak számított a délvidéki magyarok között. Kalapis Zoltán életrajzkutató ezt írja róla az Életrajzi kalauzában: „Több, mint negyed évszázadon át, némi túlzással szólva, az élet és a halál ura volt, egy nemzetiség sorsának meghatározója...” Nyugodtan mondhatjuk, hogy Tito általa intéztette a jugoszláviai magyarság sorsát, amíg meg nem buktatta. Tragédiánknak azonban ez csak a egyik része vele kapcsolatban. A legszomorúbb a dologban hogy – mint szintén Kalapis írja – „...azt mégsem mondhatjuk róla, hogy magyar gondolkodású volt. Nyelvét elfelejtette, ha nagy ritkán megszólalt a nyilvánosság előtt, az emberek lesütötték a szemüket.” Jó lenne tudni, milyen szerepe lehetett a háború végi tömegirtásban. Volt-e egyáltalán bármi ráhatása is a történetekre? Ő ugyanis már akkor is a legbefolyásosabb magyar vezetőnk volt. Az olyan befolyásos kommunisztát azonban, mint amilyen a Torontálvásárhelyen élő Németh Péter volt, aki komolyan hitte, hogy bekövetkezett Jugoszláviában a nemzetek egyenrangúsága, egyszerűen lelövelték egy orgyilkossal, egy esztendővel a tömegmészárlás után. Neki az volt a bűne, hogy csökönyösen firtatta a falubéli Gachal János református püspök sorsát, akit a bevonuló partizánok titokban agyonverték a faluban, a községháza udvarán, majd ugyancsak titokban elástak, valószínűleg a nyugati temető árkában.

A politikusok tragédiáját messze felülmúlta a lelki vezetőké. Harminc, név szerint ismert olyan pap esett a Délvidéken áldozatul a Tito által generált vérengzésnek, aki a magyar lelki közösségekben, illetve azokban is szolgált. Róluk még túl keveset tudunk ahhoz, hogy felmérhessük, milyen veszteség ért bennünket likvidálásukkal. Annyi kétségtelen, hogy a Délvidék magyarságának lelki kiszolgáltatottsága halálukkal mértéktelenül megnövekedett. A háború borzalmi amúgy is erősen megviselték a teljes magyar lakosságot, hiszen alig két évtized leforgása alatt két világháborúban vettünk részt, s mindkét alkalommal a vesztesek oldalán álltunk a végén. Iszonyatos volt már a frontokon elszenvedett vérvesztés is, kevés család mondhatta el magáról, hogy senki a tagjai közül nem veszett el a fronton vagy a bombázásokban. Azután szakadt ránk a Délvidék magyarságának – majdnem mondhatjuk – a megtizedelése. A lelki vigaszt kereső tömegek az Isten felé fordultak, s azt tapasztalták, hogy az oltár előtt elhurcolták még a papjukat is. Ezt esetenként szó szerint is érthetjük. Följegyezték néhányról ugyanis, hogy a miséről kiáramló hívekkel végignézték papjuk lemészárlását. Mózor helységben például a templomban, az oltár előtt kínozták halálra Köves István plébánost. A csurogi Dupp Bálintot is a temploma előtt, hívei

szeme láttára lötték le majd a többi kivégzettel együtt a dögtemetőben elásták.

Kivégzett, vagy a csupán csak ellehetetlenített egykori volt politikai és szellemi-lelki vezetőink iránt igen nagy az adósságunk. Nem a sorsukat, a nevüket is alig ismerjük. Abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a papi áldozatok névsora teljes. Tudomásom szerint egyetlen politikusunkról, szellemi vezetőnkéről sem készült életrajz. Pedig akadtak közöttük újságírók, írók, tanárok... A kivégzett papok közül is csak kettőnek az életrajzát tártuk fel eddig úgy-ahogy. A legalaposabban a már említett Gachal János püspökét, de róla is csak egy szerény kis könyvecske jelent meg. A csurogi Dupp Bálintról azonban még ennyi sem íródott, egyetlen fejezet csupán egy olyan könyvben, amely három mártírunk sorsát taglalja. A többi papi mártírunknak szinte csak a neve ismert.

Van mit lerónunk. Sorsuk feltárásával oda állíthatnánk őket példaképül, hogy hitünket erősítve kilábaljunk a tespedtségből, lelki válságunkból. Nem irányíthatjuk sorsunkat, nem tudunk kitartóan küzdeni, ha elfelejtjük hőseinket, s ha olyan embereket állítanak elébünk példaképül, akik valójában esetleg éppen a saját gyilkosaink voltak.

Matuska Márton